

A TŰZÉRSÉG TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON, KEZDETÉTŐL 1711-IG.

(Hatodik közlemény.)

Ami az ágyúcső belsejét illeti, ebben a korszakban még csak simacsövű ágyúk voltak, vontesövűek még ismeretlenek, de 1704-ben Munkácsen, amint láttuk, találunk már *vontcsövű* szakállásokat. Meg kell jegyeznünk még azt is, hogy az ágyúcső belsejének alsó része, ahova a löport helyezték, rendszerint szűkebb volt, mint a cső többi (hosszabb) része, amely a golyó befogadására szolgált. A cső ezt a részét a régi inventáriumok: *porzsáknak*, németül: Kammer-nek nevezik.⁴¹⁰

Áttérve az ágyúcső külső felületére, ezen éppúgy, vagy talán még inkább, mint az előző korszakban **díszítéseket, feliratokat**, címereket s más mindenféle ábrázolásokat találunk, úgyhogy az ágyúkészítés iparának ágyúcsődíszítési része voltaképpen műipar, sőt iparművészet számba ment. A XVI—XVII. századokban az ágyúcsőornamentika nagy szerepet játszott és az iparművészeti tevékenységnek különösen tág tere nyílt a díszágyúk készítésénél. Az ágyúcső külső felületét ritkán hagyták egészen simán, hanem arra arabeszket, guirlandokat, cirádákat, lombfüzereket, koszorú-, szalag-, madárcsoportozatdíszítést s más mindenféle dekoratív ábrázolást alkalmaztak, ezenfelül az ágyú nevét, különböző feliratokat, monogramokat, betűket, címereket, képeket, bibliai alakokat és jeleneteket, az ágyú öntésének évszámát, mesterjegyeket öntötték vagy vésték a csőfelületre, még pedig rendszerint külföldi (német) mintára. Úgy látszik a XVI. század közepén már annyira divatban volt nálunk is az ágyúcsővek díszítése, hogy Murány vár 1550-i inventáriumában egy vas falkonétáról hangsúlyozottan megjegyzi, hogy annak „*absque aliquo ornamento*“ volt a csőve.⁴¹¹

Korszakunkban mindenekelőtt szokás volt az ágyúknak nemcsak nálunk Magyarországon, de mindenütt **neveket** adni. Az ágyúk neve nagyon sokféle és rendkívül változatos

⁴¹⁰ Történelmi Tár: 1879. évf. 157. l. — Archaeol. Közl. 1878. évf.

⁴¹¹ Orsz. Levéltár: U. et C. 75/43.

volt. Adták az ágyúknak állatok, még pedig négylábúak, madarak, halak, csúszómászók, hullók neveit s ez állatnevek rendszerint az erőt, rontást, pusztítást, élesszeműséget, messzeshatást, törést, zúzást, biztos célzást stb. jelképezték. Szokás volt azután női neveket, képzeleti alakok, elvont fogalmak, égitestek, növények, uralkodók, fejedelmek, az ágyút öntető urak stb. neveit adni. Így pl. 1528 február 26-án Kassa város tanácsa levelet intéz Eperjes város tanácsához, melyben azt írja, hogy „dem Ianosch wayda seyn zewe grosze pixen under Hwhel⁴¹² zcu sprungen, dy eyne hot Margithasszon geheyszen, und dy andere Doroythyasson⁴¹³. Tehát János királynak volt egy Margit asszony és egy Dorottya asszony nevű ágyúja. Ugyanezen évben Kacziáner császári tábornak megszállta Trencsén várát, ahol két napig várát „auf grosze zewe pixen Perlepausz wnd Weckauuff genant⁴¹⁴. Ami a Perlepausz nevet illeti, ennek Ziegler: Alte Geschütz Inschriften (Berlin, 1886.) című munkájában a következő magyarázatot adja: Perlepausz = Burlabusz = Hurlebausz = Brumkatze. Weckauf nevű ágyú volt ekkor a János-párti Trencsén várában is, mert amidőn ennek elfoglalása után 1528-ban (jún. 30.) Leysser Ulrich császári „Zeugmaister“ felvette a vár tüzérségi inventáriumát, ebben ezt az ágyút német nyelven a következőképen írja le: „Ain schone gegossne Quarttauen von XII werch schwechen lanng, scheust ain wenigs klainer als die Quarttaunen, von Cilli Vastain. stargkh schons stugkh davon ist das gefass verprunen, genant Wegkhauff von Trentsch⁴¹⁵. A Weckauf tehát egy nagy kaliberű quartaun ágyú volt, amely dőréjével valóban felkelthette az embereket. 1650-ben Kassa város hadi inventáriumára szerint volt itt egy 1530-ból származó ágyú, melynek neve „Vadember“ („der wildte Mann“) volt.⁴¹⁶ Munkács vár 1711-ben felvett tüzérségi inventáriumára szerint volt itt egy 1540-ből való és Bélteki Drágffy Gáspár által öntetett béka („Krot“) nevű ágyú. Tokaj vára 1649-ben készült inventáriumában találunk egy 1540-ből való angyal nevű és egy 1545-ből származó fülemile nevű ágyút, amely utóbbit egykoron Martinuzzi Fráter György öntetett. 1550-ben Murány várában volt egy cantatrix, azaz Singerin-típusú Sibilla nevű ágyú. 1642-ben a sárospataki vár falain állott egy 1551-ből való Bebek-ágyú, melynek neve sólyom („Falck“), volt és egy Miksa király-féle 1556-ból való pók nevű ágyú. 1552-ben

⁴¹² Azaz: (Sátoralja-)Ujhely.

⁴¹³ Eperjes város levéltára.

⁴¹⁴ Ugyanott.

⁴¹⁵ 1528 június 30. Kriegsarchiv, Feldacten fesc. 6. piéce 5.

⁴¹⁶ Történelmi Tár: 1902. évf. 453. 1.

Kassán: Pórtáncz, gyík, bajusz, vagy bajuszos, sárkány és fias („Pauertanz, Oedeichsenn, Bayoz, Draco, Ffyas“) nevű ágyúkat találunk s ugyanekkor, amint már láttuk Szebenben „Nachtigoll“, „der Ochs von Nuernberg“ és a „der (!) Volekh“ nevű ágyúk voltak. 1553—4-ben Eger várában Perényi, béka és haba nevű ágyúk voltak. 1554-ben volt a gyulai várban egy 60 fontos farkas nevű ágyú s ugyancsak 1554-ből való volt egy Serédy Benedek által öntetett barát nevű ágyú. 1649-ben a tokaji várban találunk egy Olmüci (Olomuczer) Ferenc ágyúöntő által öntött ágyút, melynek a hangzatos: Napverőfény volt neve s ugyanott volt egy 1577-ben öntött „szöllőgerezdes“ nevű falkony is. 1552-ben Nagyszebenben Haas Konrád zeugwart átvesz Byber Jánostól „einen groszenn gegoszen werffmörser *genant Bebecks*, ledig und ungefast, mit keiner Zugehörung“. 1557-ben s később 1564-ben is Trencsénben volt egy nagy ágyú, melynek erdei nympa, „Nympa silvestris“ volt a neve. 1570-ben az egri várban volt egy béka (Frosch) nevű ágyú és „ain eysernes Stuckhl bey 4 Centner schwär, die rote *Sau* genandt“. 1568-ban a sümegi várban egy hattyú, „eignus“ nevű ágyú volt, amelyet még 1609-ben, illetve 1628-ban is itt találunk. 1573-ban Munkács várában egy rák, „cancer“, egy teknős-béka, „testudo“ és egy Bebek nevű falkonéta volt. 1650-ben Kassán volt egy ökör („der Ochs“) nevű 1570-ből való ágyú. 1649-ben Tokaj várában volt egy 1590-ből származó sas nevű falkony, 1686-ban Buda visszavételekor pedig a várban lévő ágyúk közt találtak egy 1590-ből való halál nevű 10 fontos bronzágyút. 1596-ban, mint már láttuk, Szádváron volt egy szűz és egy ördög nevű („Junkhfraw und Toppel Teuffl“) falkon.⁴¹⁷

A XVII. században is bőven találunk nálunk Magyarországon ágyúneveket, emelyre szintén számos példát tudunk idézni. Így 1604-ben Váradon egy negyvenfontos szarvas, „Hirsch“ nevű quartaunt, 1619-ben az eesedi várban egy 40 fontos „Vadember“ nevű, három darab „Pálcza“ nevű és egy 60 fontos „Baba“ nevű öreg ágyút találunk, amely még 1670-ben is megvolt. 1622-ben a szepesi várban volt egy „Császár“ nevű öreg ágyú. 1632-ben Fogaras várában volt

⁴¹⁷ Ludovika Akadémia Közlönye: 1888. évf. 617., 618. l.; Arch. Közlemények: 1878. évf. 50., 64. l.; Történelmi Tár: 1879. évf. 160. l.; 1901. évf. 122—3. l.; Orsz. Levéltár: U. et C. 75/43.; 99/12., 22.; 76/1.; 86/5.; 77/B.; 97/5.; N. R. A. 814/8.; Lymbus II. sorozat. 15/b. és 17/a. csomó; Nagyszeben város ltára: 1552. No. 568. — Közös pénzü. lt. Bécs, 1552. jan. 15. Hung. 14336. csomó. — 1554. március. Hung. 14339. csomó; 1554. április. u. o. 14338. csomó; 1573. szept. 21. u. o. 14362. csomó.

egy sólyom, egy csuka, egy medve és egy fülemile nevű ágyú. Ugyanezen esztendőben I. Rákóczi György erdélyi fejedelem Patakon ágyúkat öntet s Reöthy Orbán Patakról az öntés előhaladásáról jelentést tesz, írván többek közt a következőket, hogy most egy hét alatt két ágyú készül, „kiken minemű jegyek és írások lesznek, Nagyságodnak beküldöttem. Az többire ha azon jegyeket csináltassuk-e, kiket Nagyságod írt vala, kegyelmesen parancsoljon felőle, úgymint róka, nyúl, kácsa, varju, csóka, mert ha ezeket az jegyeket öntik reá, elsőben fel kell Eperjesre küldenünk és ott az esztergályossal kifaragtatni, de az ágyúöntő onnan belől is hozott valami kifaragott jegyeket, kikre öntetni akarta Nagyságod az falkonyokat, ő úgymond *fogolymadár, fűrj, haris, veréb*, csak azokra is majd szebb és illendőbb írásokat találánk, mind az másikra, mindazon által...” stb.⁴¹⁸ Látjuk tehát, hogy ezeknek az ágyúknak a róka, nyúl, kácsa, varjú, csóka, fogoly, fűrj, haris, veréb nevek voltak szánva, melyek nem egészen ágyúkhöz méltó nevek s maga Orbán mester is szebb és illendőbb nevek adását ajánlja. Dacára Orbán mester eme véleményének, a fejedelem már 1631-ben öntetett fogoly, galamb, veréb, rigó, szarka, szajkó nevű ágyúkat.

1639-ben Sempte várában egyszarvú (unicornis), hajdú („haydu“) és szarvas nevű ágyúk valának. Szinte közismert a hadtörténelemben II. Rákóczi György „igen szép mester-séggel öntetett Farkas nevű öreg álgvu“-ja, amellyel 1659-ben Szebent ostromolta s amelyet Báthori Zsigmond 1602 előtt öntetett. 1642-ben I. Sárospatakon a következő nevű ágyúkat találjuk: Basiliscus, fecske, fogoly, fülemile, galamb, gerlice, gyík („gyék“), krokodilus, medve, pacsirta, rigó, sárkány, sólyom, szajkó, szarka, szarvas, veréb. Ezen ágyúk közül néhány (gyík, sólyom, pacsirta, fülemile) még I. Rákóczi György fejedelemsége előtt, a rigó, fogoly, szarka, szajkó, galamb, gerlice nevű ágyúk 1631-ben, a krokodilus, basiliscus és sárkány pedig 1633-ban öntettek. 1649-ben a tokaji várban 1645—46-ból tizenhárom darab neves ágyú volt. Ezek a nevek: Aquila, Auditus, Fortuna, Gustas, Hircus, Kis-Baba, Ló, Marcus Curcius, Odoratus, Oroszlános, Pelikán, Tactus Visus. 1669-ben 1674-ben és 1688-ban a huszti várban a következő nevű ágyúk voltak: Dobos, Falk, Farkas, Ferdinánd, Fülemile, Habarnicza, Kecskebak, Kólcso, Seregély, Sipos, Sólyom. 1685-ben Érsekújváron volt egy Ein-

⁴¹⁸ Kriegsarchiv. Bécs. 1570. fasc. 11. piéce 2.; 1604. Feldacten, fasc. 12. piéce 9.; Hadtört. Közlemények: 1890. évf. 79—80. l.; Orsz. Levéltár: N. R. A. 846/23.; U. et C. 14/39.; Történelmi Tár: 1899. évf. 582. l. — N. R. A. 502/17.

chorn és Traschl nevű ágyú. 1711-ben a munkácsi várban ilyen nevű ágyúk voltak: Bölény (wilter Ochs), fogoly (Rebhun), fülemile (Lerche), galamb (Taube), gerlice (Turteltaube), karvaly (Sperber), Krokodilus, fűrj (Wachtl), papagály (Papagey), Pavitus, rigó (Amsel), sólyom (Falek), szarka (Alster), szarvas (Hirsch), veréb (Spaz). Ezek az ágyúk mind 1628 és 1641 között készültek. Ugyancsak 1711-ben a krasznahorkai várban a Bebek, Maximilián és Rudolphus nevű ágyúk mellett volt egy „Hess“ nevű seregbontó is.⁴¹⁹

Az eddig felsorolt ágyúnevek közül, úgy látszik: a farkas, fülemile, sárkány, sólyom, szarvas voltak a legkedveltebbek.

A régi francia eredetű ágyúkon is mindenféle neveket találunk. Így pl.: a bécsi arzenál Heeresmuseumában találunk: Le postillion, le caporal, le cirene, le cruel, le mignon, le curieu, le parfait, le chassecousin, le malplaisant, le sou-teneur stb. nevű ágyúkat.

Szokásban volt az ágyúk csövére az ágyú *nevének megfelelő képet* is kiönteni vagy rávésni. Így pl. 1642-ben a sárospataki várban lévő ágyúkon, továbbá 1711-ben a munkácsi várban leltározott ágyúcsöveken a nevüknek megfelelő képek vagy ábrázolások is rajta voltak. A török ágyúkon az íráson kívül félhold és tugra is volt.

Találunk az ágyúcsöveken olyan képeket, ábrákat, jegyeket is, amelyek nem az ágyú nevét jelképezték. Így pl. I. Ferdinánd király egy 1529-ben Düring János által öntött ágyúján egy feszület volt s így szolgálta ez az ágyú a török tüzéséget, mikor a törökök kezébe került. 1690-ben volt Egerben 1541-ből való két oroszlanos (mit einen Lewen) ágyú. 1557-ben a sárosi várban egy falkonétáról fel van jegyezve, hogy „insignia habet duas manus“, két kéz képe volt rajta. 1587-ben a nyitrai várban három angyalos képű colubrina volt. 1609-ben a sümegi várban egy falkonétán a hold és a nap képe, egy másikon pedig oroszlán képe volt látható. 1628-ban ugyanezen várban két oroszlanos falkonéta volt. 1659-ben Kassán volt egy oroszlanos (sein Zaichen ein löv), továbbá két rózsával és két liliummal díszített ágyú. A bécsi arzenál Heeres-muzeumában van egy 12 ágyúból álló üteg, mely az esztendő 12 hónapjának nevét és jelvényét viseli. Ezen ágyúkat Herold János Boldizsár öntötte. 1684-ben a bécsi arzenál-

⁴¹⁹ Orsz. Levéltár: U. et C. 85/7.: 148/7.; Szalárdi Krónikája, VI. könyv. 12. rész; *Radvánszky*: Magyar családélet és háztartás, II. k. 392—5. ll. — Archeol. Közlemények: 1878. évf. 62. és kk. ll. — Tört. Tár: 1878. évf. 154. skk. ll.; Hadtört. Közlemények: 1892. évf. 134. l. — Századok: 1874. évf. 267—8. ll. — U. az: 1877. évf. 177. skk. ll.

ban több quartaun volt 1568-ból és 1579-ből „mit Zier“ és ezek mindegyikén krokodilus volt öntve. Egy 16 fontos württembergi csatakigyóra egy basiliscus, egy 1537-ből való ugyancsak 16 fontos salzburgi csatakigyóra „ein Scorpion“ volt ráöntve, egy 1625-ből való württembergi 12 fontos Quartier Schlang-típusú ágyún „die vier Elemente unnd andere Figuren“ voltak, négy darab 1616-ból való 10 fontos ágyú mindegyikén „auf jeder ein Engel mit zwey Schilten“ volt látható. 1684-ben Teleki Mihály által Szebenben letétbe helyezett ágyúk egyikén egy bagoly „statua“ volt. 1690-ben Eger várában egy 1663-ból származó, Putnoky György által öntetett elefántos („mit einen Elephandt“) és valamelyik gróf Berényi által öntetett oroszlános ágyú volt. 1666-ban a divényi várban volt két quartierschlang-típusú ágyú „mit dem Löwen“, két farkon „mit dem Beren“ és egy kis csatakigyó „mit dem Oxen“ képpel. 1704-ben volt Szatmáron egy hírnemű sugárágyú, „kinek is az effigies béka“. 1711-ben a munkácsi várban a neves ágyúkon kívül egész csomó ilyen képes vagy ábrás ágyú is volt, mint pl.: csuka, farkas, gyík, medve, oroszlán, róka, szív, tigris ábrája. Meg kell itt emlékeznünk az úgynevezett *madaras ágyú*król is, amelyeket a források rendszerint szembeállítanak a sima ágyúkkal. A madaras ágyúkat azért nevezik így, mert csöveik „mit allerhant kleinen Vogeln gezeireth“, azaz apró madárképekkel valának díszítve. Ilyen madárjeles ágyút már 1519-ből találunk, 1665-ben Székelyhid várában voltak öreg sima és öreg madaras ágyúk, 1704-ben Szatmáron 10 madaras ágyú volt.⁴²⁰

Ezeket a legtöbbször az ágyú nevét jelképező képeken s ábrákon kívül volt az ágyúkon mindenféle *felirat*, éppúgy, mint ahogy már az előző korszakban is szokás volt az ágyúcsöveken különböző feliratokat alkalmazni. E feliratok az akkori nyelvi viszonyoknak megfelelően túlnyomóan latin- és német-, azután magyar-, cseh-, görög- és töröknyelvűek valának. A feliratok sokfélék és változatosak. Voltak ágyúk, amelyeknek csövén csak az öntő neve, másokon viszont az öntető, készítettő fejedelmi személyiség vagy más egyházi vagy világi úr nevét olvassuk, természetesen összes címeivel együtt, voltak végül ágyúcsövek, amelyeken úgy az öntető, mint az öntő neve rá volt vésvé vagy öntve. Némely ágyú-

⁴²⁰ Archaeol. Közlemények: 1878. évf. 51. l.; 62. skk. ll. — Hadtört. Közlemények: 1915. évf. 420., 418., 424—5. ll. — Történelmi Tár: 1881. évf. 386. l. — 1902. évf. 454—5. l. — Századok: 1870. évf. 418. l. — Orsz. Levéltár: U. et C. 76/17; 77/17; 84/46; 97/5. — Badische Landesbibliothek, Karlsruhe: R. 95. számú kézirat. — Hadtört. Közlemények: 1890. évf. 586. l. — Kriegsarchiv: Feldacten: 1557. fasc. 4. pièce ad 4.

csövön csak az ágyúöntés évszámát, másokon az évszámon kívül még egyes betűket, siglákat is találunk. Egyes ágyúkon rendszerint az ágyú nevének megfelelő versek vagy prózai feliratok, azután erőteljes, bölcs mondások, bibliai vagy istenes idézetek, családi devizek stb. olvashatók. Magára az ágyúra vonatkozó feliratok az ágyú nevében, első személyben beszélnek, mondván, hogy: x v. y a nevem, vagy: engem x öntött, vagy: y öntetett, készített stb. Ehhez képest e feliratok, mondások rendszerint kemény, férfias, erőteljes hangúak.

Ami már most az ágyúfeliratok *nyelvezetét* illeti, pl. 1568-ban a sümegi várban volt egy rézágyú „cum literis bohemicis insculptis“. 1686-ban, Buda visszavétele után találtak a várban egy bronzágyút császári sassal és görögnyelvű felírással. A török eredetű ágyúkon természetesen török feliratok voltak alkalmazva, így pl. 1681-ben a bécsi arzenálban török feliratú egész quartaun volt. Ami a magyar nyelvű ágyúfeliratokat illeti, ilyen rendkívül kevés maradt reánk. A munkácsi várban 1711-ben volt egy 1540-ből való béka nevű ágyú, melyet Bélteki Drágffy Gáspár öntetett „mit einer hungarischen unleslichen unterschrift“, amelyet azonban valószínűleg csak az inventáló német nem tudott elolvasni s akinek a latinnyelvi tudása is nagyon fogyatékos volt. Zrínyi Miklós ágyúin a: *Ne bánts d a magyart* felirat volt olvasható. 1650-ben karancsberényi Berényi György öntetett Pozsonyban Herold Boldizsárral egy ágyút, amelynek ez volt a felirata:

*Hogyha Isten velvnk,
Ki lészen ellenvnk.*⁴²¹

Az ágyúk csövére reá szokták vésní vagy önteni az ágyú *öntőjének* nevét. Így pl. 1711-ben a munkácsi várban volt egy 10 fontos követvető mozsár, melyen ez a felirat volt:

Dominicus Trunck zu Ysleben gosz mich, 1527.

Ugyanitt volt egy 19 fontos követő mozsár: № VII. számmal s: *Rud.(olphus) II. Rom.(anorum) Imp.(erator)*, továbbá: *Opus Christoff Löffler*⁴²² felirattal. Egy 1561-ből való „Regiment-Stüeckl“ delfinjei mögött ez a felirat volt: *Gegussen durch Paul Neidls Hand 1561.* — Egy 1588-ból való egyfontos ágyún, amely szintén a munkácsi várat szol-

⁴²¹ Archaeologiai Közlemények: 1878. évf. 50., 57., 64. ll. — Orsz. Levéltár: U. et C. 76/171: 77/13. — Századok: 1874. évf. 428—9. ll. — Archaeologiai Értesítő: Régi folyam, 1880. (XIV.) 139. l.

⁴²² Löffler Kristóf, egy salzburgi ágyúöntődinasztia tagja volt.

gálta, rá volt írva: *Mit Gottes Hilff gos mich Herman Benningk zu Danzigk, anno M·D·LXXXVIII.*, egy 1597-ből való hétfontos csatakigyón pedig ez az írás volt: *MAURIT.(IUS) HASZ ME FUDIT. 1597.* — A krasznahorkai várban még a mult század hetvenes éveiben is volt egy ilyen feliratú ágyú: *Rudolph·Binger·Goss Mich 1·5·9·7.* — 1642-ben a sárospataki várban lévő egy évszám nélküli ágyún csak az ágyúöntő neve: *Hans Arfegizer* volt olvasható. — 1649-ben a tokaji várban az 1558-ban készült Napverőfény nevű tarackon rajt volt az öntő: *Franz Olomuczer* neve, egy 1597-ben készült falkonyinak valami: *Mauricius* volt az öntője. — A bécsi arzenálban lévő Heeresmuseumban van egy ágyú, melyen az: *Albert Benningk me fecit Lubecae anno 1690.* felirat olvasható.⁴²³

Természetesen sokkal több azoknak az ágyúknak a száma, amelyeknek esővén csak a megrendelő, *öntető* nevét és címeit olvashatjuk s erre sok példát tudunk idézni. Így pl. 1711-ben a munkácsi várban volt egy ágyú, melyen ez az írás volt: *Her Jane Von Strasnitz MCCCCCXVIII.* Nyilvánvaló, hogy ezt a másfélfontos ágyút annak idején Strasznitz János öntette s Rákóczi szabadságharcában a magyarság ügyét szolgálta. A Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárában egyik ágyún ez a felirat van: *FERDINANDVS REX ME FECIT M·D·XXXI.* — 1462-ben a sárospataki várban volt egy hétfontos tarack ezzel a felirattal: *Ferdinandus Dei gratia Romanorum, Hungariae, Bohemiae etc. rex, archidux Austriae me fecit anno MDXXXI*, ami természetesen azt jelenti, hogy az ágyút a király csináltatta. Ugyanezt a feliratot olvassuk egy 1533-ból való ágyún. Ugyancsak a munkácsi várban volt egy 2½ fontos ágyú, amelyen a: *Sumptibus illustris.(imi) facta sum Petri Perennis 1542.* felirat volt olvasható. Ugyanitt volt egy: *Dominus Franciscus Bebek De Pelseucz 1545.* feliratú ágyú, 1565-ből pedig egy: *Maximilianus secundus divina favente elementia electus Rom.(anorum) imp.(erator), semper aug.(ustus), Germani.(ae) Hungar.(iæ) Bohoemiae etc. rex, archidux Austriae me fieri jussit M·D·LXV.* felirattal ellátott ágyú. — 1875-ben a krasznahorkai várban ilyen feliratú ágyúk voltak: *Dominus Franciscus Bebek de Pelsevicz 1541.* és *Franciscus Bebek de Pelsevicz 1·5·4·7.* — A bécsi Heeresmuseumban van két ágyú 1569-ből: *BALTHASAR DE BATTYAN DAPIPERORVM REGALIVM MAGR SAC.*

⁴²³ Archaeologiai Közlemények: 1878. évf. 70., 71., 79. ll. — Történelmi Tár: 1879. évf. 154. l. — Ludovica Academia Közölnye: 1888. évf. 617., 618. ll. — Archaeologiai Értesítő: 1875. évf. 174. l.

(rae) CAES.(areae) REGIAEQUE MAIESTATIS CONSI-
LIA / RIUS ANNO M. D. LXVIII. felirattal. Egy 1598-ból
való négyfontos ágyún csak ennyi felirat volt: *Rudo.(lphus)*
Rom.(anorum) Imp.(erator) 1598. — 1672-ben volt a zólyoni-
lipcei várban egy ágyú, melyen az inventárium szerint ez a
felirat volt: *Joannes Bakoss de Oskian⁴²⁴ anno 1600.* A bécsi
arzenálban levő Heeresmuseum egyik ágyúján ezt a feliratot
olvassuk: *Thomas Nadasdi / Christophori F.(ilius) / Comes*
Perpetuus a / Pettenied et Terrae Fogarus Miles Avratvs /
Dominus et Liber / Baro a Kabold me / F.(ieri) F.(ecit) anno
MDCXI. — Egy 1612-ből való s később a munkácsi várban
szolgáló két és fél fontos ágyún ezt a feliratot találjuk:
Mathias, Dei G.(ratia) El.(ectus) Rom.(anorum) Imper.(ator)
Ac Ger.(maniae) Hung.(ariae) Boh.(emiae) Rex, Archidux
Austriae, Dux Burgun.(diae) Comes Tirollis, Anno MDCXII.
— 1642-ben Sárospatakon, az úgynevezett vörösbástyán
állott egy „Gyék“ nevű ágyú ezzel a felirattal: *Spectabilis*
magnificus dominus Georgius Rákóczi de Felső-Vadász iussit
me fieri anno Salutis 1620. — Ugyanitt volt egy másfélfontos
évszám nélküli réztarack, amelyen csak ennyi írás volt: *Fran-*
ciscus Dobo me fecit. — A munkácsi várban a Rákócziakat
szolgáltatta egy 1634-ből és 1636-ból való ágyú, melynek mind-
egyikén ez a felirat volt: *Franciscus Cardinalis Et Princeps*
A Dietrichstein 1634., illetve 1636. — A bécsi Heeresmuseum
egyik ágyúján ez az írás van: *Comes Pavlus Esterhazy de*
Frakno 1663. — A párisi Musée d'Artillerie-ben őrzik a
német Steinville tábornok két darab kétfontos táborig tarack-
ját, melyeket a besztercebányai öntödében öntetett akkor,
amidőn a város már a császáriak kezére került s Rákóczi
szabadságharc bukófélben volt. E tarackok felirata a
következő:

Stephanus S. R. I.
Comes a Stainville
S. C. M. Cam^{rius} gen^{lis} Camp.
Mar^s Loc^{ens} et Reg^{is} Cat.
Col. Neosolii Anno 1709.

Azaz: Stephanus Sacri Romani Imperii Comes a Stainville, Sacrae Caesareae Maiestatis Camerarius, Generalis Campi Mareschallus Locumtenens et Regiminis Cataphractorum Colonellus, Neosolii Anno 1709.

Találunk olyan ágyúfeliratot is, amely megmondja, hogy az illető öntető hány éves korában készítette az ágyút. Pl. egy pataki ágyún ez az írás volt: *Spectabilis et magnificus*

⁴²⁴ Így! Osgyán helyett.

*dominus Sigismundus Rákóczi de Felső-Vadász, anno aetatis suae 26 me fieri iussit, anno 1620.*⁴²⁵

Nagyszámmal találunk olyan magyar provinenciájú vagy egykor Magyarországon szolgált ágyúkat is, amelyekre az *öntető* és *öntő* neve is olvasható. Erre is sok példát tudunk idézni. Így pl. 1642-ben a sárospataki várban volt egy 1531-ből való hétfontos sima tarack ezzel a két felirattal: *Ferdinandus Dei Gratia Ramnorum, Hungariae et Bohemiae etc. Rex, Archidux Austriae me fecit MDXXXI.* Az ágyú porzsákján pedig: *Volfgang Her gos mich.* — Egy 1534-ből való másfélfontos munkácsi ágyún ezeket az írásokat olvassuk: *Sebastian von Pempfling Frey Herr, Span und Purgraff zu Diosger.* Azután: *Hans Schwartz gos mich.* — Ugyancsak Munkácson szolgált egy 1542-ből való egyfontos következő feliratú ágyú: *E.(gregius) D.(ominus) Michael B. Bidi, Arcis Munkach Prefectus, Comes de Bereg F.(ieri) C.(uravit) MDXLII.* Azután az öntő neve: *Peter Wenička.* — A bécsi arzenálbeli Heeresmuseumban egy ágyún ez a felirat van: *Franz Butthyani*⁴²⁶ *Hath Mich Giessen Lassen.* Azután a Batthyány címere alatt: *Mit Gottes Hilf / Urban Weis Hat / Mich Gosen im / 1·5·5·0 iar.* — 1642-ben volt a sárospataki várban egy négymázsányi súlyú „egy fontos globissal járó” réztarack, amelyen ez az írás volt: *Ferdinandus rex me fecit MDLVII.* Azután: *Franciscus (vagy Frantz) Ilenfelt gos mich M·D·LVII.* Ez az ágyú Patakról Munkácsra került és itt inventálták 1711-ben. — Ugyancsak 1711-ben Munkácson inventálták és innen Bécsbe szállították Oláh Miklós egy 1554-ből való ágyúját, melynek csöve a bécsi Heeresmuseumban ma is megvan. Felirata: *R^{dmus} D. Nic. Ola. Dei / Gra. Archiepus Stri. Prim. Vng. Leg. Natus ZC. Fieri Me fecit Anno D. 1554.* Azaz: Reverendissimus Dominus Nicolaus Olahus Dei Gratia Archiepiscopus Strigoniensis, Primas Ungariae, Legatus Natus ZC. Fieri Me Fecit, Anno Domini 1554. A címer alatt: *Michel Dobler Gos Mich · 1554.* — Ugyan- ebben az évben ugyanez a Dobler (Topler) Mihály öntött egy ágyút báró Hoffmann János részére s ez az ágyú a Rákócziak kezébe kerülván, szintén a munkácsi várban szolgált s 1711-ben itt inventálták. — 1762-ben a zólyomlipcsei várban volt egy háromfontos ágyú, melyen az inventárium feljegyzése szerint ez a felirat volt: *Helmhard Görögöz zu Telöt und Koppach, Freyherr auff Kroyszbach, Erblants Hoff Mayster*

⁴²⁵ Archaeologiai Közlemények: 1878. évf. 72., 73., 75., 77., 81. II. — Történelmi Tár: 1879. évf. 154., 157., 158., 159., 160. I. — Orsz. Levéltár: U. et C. 119/17. — Századok: 1870. évf. 257–8. II. — Archaeol. Értesítő: 1875. évf. 174. I.

⁴²⁶ Így! Batthyány helyett.

in Österreich ob der Ennsz, der Röm.(isch) Kay.(serlichen) May.(estät) Ruth undt Praesident der N.(ieder) Ö.(sterreichischen) Camer, Anno 1571. Mit der Hilff Gottes guste mich Franz Ollmüzer Ihr Kay.(serliche) M.(ayestät) Güsser. — Van a bécsi Heeresmuseumban egy 1603-ból való ágyú, ilyen írással: *Comes Nicolavs Eszterhasi de Galanta Regni Hvg.(ariae) Pala | tinvs* . Azután *Wolfgang Neidhart gos mich Augsburg, 1603.* — A munkácsi várban volt egy 1658-ból való 45 fontos követő mozsár, ilyen felirattal: *Susanna Lorantfi D. G. P. Tr. P. R. H. D. et Sic. Co.* Azaz: Susanna Lorantfi, Dei gratia principissa Transsylvaniae, partium regni Hungariae domina et Siculorum comitissa. Azután az öntő neve: *In Honorem Dei Fudit Me Conradus Schreyfogl in Eperies, Anno D.(omini 1658.)* — Ugyanitt volt egy 12 latos kis ágyú *N.(icolaus) E.(sterházi) D.(e) G.(alanta) 1613.* felirattal, az Eszterházi-címerrel, amely alatt ott volt az öntő: *Sebastianus Motco* neve. Ilyen és ehhez hasonló feliratú ágyúk pl. 1711-ben a munkácsi várban bőven valának, azonban a feliratok további felsorolása feleslegesnek látszik.⁴²⁷

Már sokkal kevesebb ágyút találunk, amelynek csövére az ágyúöntő, öntető és az akkor *uralkodó fejedelem* neve is reá volt írva. Így pl. a munkácsi várban volt egy 1656-ból való 3½ fontos ágyú, melyet Herold Boldizsár öntött Bécsben Traun Ernő grófnak és amelyen rajta volt: *F.(erdinandus) III. R.(omanorum) I.(mperator) S.(emper) A.(ugustus) 1656.* tehát az uralkodó neve is. Ugyanezen évben ez a gróf Eperjesen egy másik ágyút is öntetett ilyen feliratokkal: *Ernst, Des Heil.(igen) Röm.(ischen) Reichs Graffen Abensperg und Traun Gr. (general) Ober Lanth und Haus Zeugmeister.* Azután az ágyúcsövön levő delfinek mögött a cső talpa felé: *F.(erdinandus) III. Dei Gr.(atia) Rom.(anorum) Imp.(erator) S.(emper) A.(ugustus) ac Ger.(maniae) Hung.(ariae) Bohem.(iae) Rex, Archidux Austr.(iae) Anno 1656.* Azután: *In Eperies, Georgius Wirth gos mich.*⁴²⁸

Találunk olyan ágyúcsöveket is, amelyeken csak *évszám* volt olvasható. Így pl. Munkácson az úgynevezett „Scharffe Eckh“-ütegben volt egy ágyú, amelynek egyetlen felirata az évszám: 1549. volt. 1596-ban az érsekújvári várban két falkonéta volt, egyikén 1532., másikon 1534-es évszám. 1666-ban a divényi várban hat darab 1658-ból való évszámos, négy darab 1661-es, egy 1653-as évszámmal ellátott ágyú volt. A munkácsi várban volt egy négylatos kis ágyú 1676-os év-

⁴²⁷ Történelmi Tár: 1879. évf. 157., 160. ll. — Archaeol. Közlem.: 1878. évf. 66. és kk. ll. — Orsz. Levéltár: U. et C. 119/17.

⁴²⁸ Archaeolog. Közlemények: 1878. évf. 70. és 78. ll.

számmal. 1688-ban és 1702-ben Szolnokon volt egy 1531-es és egy 1532-es, 1547-es, 1620-as stb. évszámmal ellátott ágyú. 1690-ben Szendrő várában volt egy sereg évszamos ágyú⁴²⁹ stb. Voltak ágyúk, amelyeken az öntő vagy öntető neve nem volt rávésve, de az *öntés helye* s az évszám rajta volt. Így pl. 1642-ben voltak a sárospataki várban ágyúk, amelyeken egyéb feliratok mellett az is olvasható volt, hogy: *Fabrefactus sum*, vagy: *fusus factus sum Sárospatachini, anno MDCXXIII*. Azaz: készültem, öntettem Sárospatakon.⁴³⁰

Voltak olyan ágyúk is, amelyeken az évszámon kívül *betűk* vagy *síglák* is ki voltak vésve vagy öntve, amely betűk értelme és jelentése ma már nem mindig fejthető meg. Így pl. 1711-ben volt a munkácsi várban egy kétfontos ágyú ilyen síglákkal: *MIES·TÁBRO. IC. Azután: LETHA. 1531.* — Egy másik ágyún ugyanitt *F. P. betűk* s 1542. olvasható, a betűk *talán* Franciscus Perényi (?) kezdőbetűi. Ugyanitt egy háromfontos ágyún *A. betű* és 1642., egy másikon *B. betű* s ugyancsak 1642. évszám volt olvasható. 1685-ben az érsekújvári várban volt egy kétfontos ágyú ilyen felirattal: *L. D. G. R. I. S. A. G. H. Rex 1650*. Azaz: Leopoldus. Dei gratia Romanorum imperator, semper augustus, Germaniae, Hungariae rex 1650.⁴³¹

A városok által öntetett ágyúkra rendszerint rávésték vagy öntötték, hogy kinek a *bírósa*ga alatt készült. Így pl. egy 1537-ben Besztercén készült ágyún ezt olvassuk: „*Factum tempore iudicatus d.(omini) Thomae Vekneri 1537.*“ Egy másikon a: *Gregorius Daun Richter 1544.* feliratot olvassuk. Egy 1628-ban Eperjesen öntött ágyún a: *Domino Martino Karczmarowitz Judice Civit.(atis) Eperies Existente* felírást olvassuk.⁴³²

Mindezen feliratokon kívül találunk a magyarországi ágyúkon részint nevének, részint kategóriájának, részint keletkezési körülményeinek megfelelő *verseket* is, latin és német nyelven. Így pl. Bebek Ferenc Vadember nevű (Der wildte Mann) ágyúján ez a nevének megfelelő vers volt:

*Der wilde Mann bin ich,
Franz Bebek libet mich,
1530.*

⁴²⁹ U. ott: 79. és 81. ll. — Orsz. Levéltár: U. et C. 79/29; 84/46: 99/8. — Lymbus II. soroz. 15/b. csomó.

⁴³⁰ Történelmi Tár: 1879. évf. 155. l.

⁴³¹ Századok: 1877. évf. 178. l. — Archaeolog. Közlemények: 1878. évf. 73., 74., 76., 81. ll.

⁴³² Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde: 1887. évf. 62. l. — Archaeol. Közlemények: 1874. évf. 76. l.

1544-ben Daun Gergely bírósága idején készült Besztercén egy fél csatakígyó (halbe Schlange), melynek felirata, utalással az ágyú fajtájára, ez volt:

*Eine halbe Schlange bin ich genant,
E. A. S.*

Aendars Tach gos mich, mit seiner Hand.

Bebek Ferencnek egy 1551-ben öntött sólyom nevű ágyúján ez a nevének megfelelő német vers volt:

*Ein Falck bin ich,
Vorn Bebek dine ich,
Wo man mich hinweht,
Da bin ich beent.*

1558-ban Kassán Illenfeldt Ferenc ágyúöntőmester öntött egy Singerin- vagy cantatrix-típusú ágyút, melyen, kategóriájának megfelelően, a következő vers volt olvasható:

*Die Singerin bin ich genanth,
Dem Römischen Kei(ser) wol bekant,
Wan ich anfank zu singen,
Wil ich ain puckl zutringen. MDLVIII.*

Midőn 1690 április 9-én Kanizsa vára a töröktől visszakerült, a várban több olyan ágyút találtak főleg a XVI. századból, amelyeken neveiknek megfelelő verses felírások voltak. Így pl. egy medvés ágyún ez a vers volt:

*Ich bin der alte Beer,
Thue brummen sehr,
Mit meiner Pfeiff
Ich alles umbkher.*

Egy kakas nevű és jelű 1569-ből való kanizsai ágyún ezt a verset olvassuk:

*Ich bin der Hahn,
Ein redlich Mann,
Der krähen kann,
Dass Thurn und Mairn,
Zu Boden gan.*

Egy ugyancsak 1596-ből való bivaly nevű és képű ágyún ez a felirat volt:

*Der alte Püffel bin ich genandt,
Hülf gewinnen Stätt, Mauren undt Landt,*

Egy őzbak nevű 1578-ből való quartaunon ez a vers volt:

*Ich spring herein durch grünen Walddt
Vor mich Thurn und Maur niederfallt.*

Volt a betleni várban egy 1589-ben Szebenben készült ágyú, melyen több vers volt olvasható. Egyik a tüzérkedésre, a másik az ágyú nevére vonatkozott. E versek így hangzanak:

*Glocken giessen,
Pixen schissen.
Theiwel banen,
Wer das nicht recht kan,
Der pak sich von danen.*

Azután következett ez a felirat: *Hoc. Opus. Fecit. Servacius. Cibiniensis.* Az öntés évén felül CBI (= Cibinium) siglát is látjuk, azután egy kürtöt fúvó alak körül a másik vers volt felírva, mely így hangzik:

*Ein Pfeiffer bin ich genant,
Dem Servacius Pixengisser vol bekannt.*⁴³³

Természetesen e német versek magyarországi német vidékeken készült vagy külföldön öntött s Magyarországon szolgált ágyúkon olvashatók s vannak versek, melyeket német hírodalmi ágyúkon is szóról-szóra megtalálunk. Így pl. az: *Ich bin der alte Beer* kezdetű vers Németországban is kedvelt ágyúvers volt,⁴³⁴ s innen vettük át ezeket a verseket mi is. Németországban a költészetnek ez az ága különösen a XVI. században virágzott s itt is főleg az ágyú nevének megfelelő verseket olvasunk az ágyúcsöveken. Íme néhány példa:

*Der Drach ists Teufels Bursgesel,
Bringt manchen blutig for die hell.*

Egy kígyó nevű ágyún ez a vers volt:

*Die Schange hat ein Scharf Gesicht,
Dafür hilft Panzer und Harnisch nicht.*

Egy másik vers:

*Ich bin genant der kleine Kauz,
Hau manchen sehr hart uf die Schauz.*

Vagy:

*Dem Vaterland zu Schutz,
Dessen Feinden zum Trutz,
Sein wir Sirenen nutz.*

⁴³³ Történelmi Tár: 1902. évf. 453. l. — Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde: 1887. évf. 62. l. — Tört. Tár: 1879. évf. 160. l. — Archaeologiai Közlem.: 1878. évf. 69. l. — Századok: 1870. évf. 417. l. — Archaeol. Értesítő: Régi folyam. 1880. évf. 130. skk. II.

⁴³⁴ Ziegler: Alte Geschütz Inschriften. 20. l.

Egy ágyún, melyen egy paraszt, kezében egy kosár tojással volt ábrázolva, ez a vers volt:

*Ich bin fürwar ein grober Baur,
Wer frist mein Ayr
Es wird im saur.*

Egy rigó nevű ágyún ez a vers volt:

*Die Amsel heis ich Dag und Nacht,
Und las mich hören das es kracht.*

Van olyan ágyúvers is, amely az ágyú nevével nem foglalkozik, ellenben kijelenti, hogy nem tanácsos őt méregbe hozni, mert megmutatja a hatalmát:

*Wann man mich in Zorn gebracht,
So beweis ich meine Macht.*

Vagy egy más vers:

*Fried ern hrt
Unfried verzehrt.*

Az ágyú fajtáját jelző vers is előfordul a német praxisban, így pl.:

*Wir heyszen die kurtzen Korthonen,
Wo wir hinkomenn, dem wollen wir lonen.⁴³⁵*

A XVII. században, midőn az erdélyi fejedelmek ágyúöntőműhelyei is intenzíven dolgoznak, az ágyúversek már inkább latin nyelvűek. Így pl. 1633-ban egy Sárospatakon öntött sárkány nevű ágyún ezt a verset olvassuk:

*Principis auspicio celsigero signa Draconis,
Cujus fora iuvans hostibus hostis ero.*

Annak a farkas nevű ágyúnak, amellyel 1659-ben II. Rákóczi György Szebent ostromolta, csövén nevének megfelelően a következő vers volt rávése:

*Sum lupus alpium nomen ne temnite lector,
Nata est auspiciis incluta Roma meis.*

Ezt a verset Szalárdi: Siralmas Krónikájában így fordítja magyarrá:

*Farkas az én nevem, kérlek, ne irtózz oly névtől,
Mellyről vött régen Róma is eredetet.*

Midőn 1709-ben Bercsényi kongó rézpénzből, libertások-

⁴³⁵ Ziegler: I. m. 8., 18., 26., 32., 33., 48., 60. ll. — (Br. Stein): Beiträge. 93. l.

ből öntetett egy nagy ágyút, erről az ágyú anyagára vonatkozó következő verset öntette:

*Numus eram patriae, nervus belli atque moneta,
Nunc libertatis vindico iura, boans.*⁴³⁶

A verseken kívül találunk az ágyúkon mindenféle erőteljes, kemény, férfias mondásokat, melyek az ágyú romboló hatalmára céloznak. Vannak ezek közt a mondások közt olyanok is, amelyek kifejezik a célt, amelyért az ágyú küzd. Rendszerint a hazáért, szabadságért, dicsőségért, törvényért, királyért folyik a küzdelem. Arra is történik e mondásokban célzás, hogy az ágyú hatalmának alapja a tűz. Ilyen mondások pl.:

Pro libertate. — Pro lege et rege. — Pro are et regni custodia. — Pro patria et gloria. — Igne et arte. — Mea vita per ignem. — Recte et fortiter. — Si non clementia, potentia. — Velox et atrox. — Nutrisco et extinguo. — Dura placent fortibus. — Parco nulli. — Omne futum constantia votat. — Post tenebras lux. — Tandem bona causa triumphat. — Ultima ratio regum. — Parta tueri. — Et meum et regum. — Non aemulatur. — Recte se tollit in altum. — Semper ardentius. — Meruitque timeri. — Eventus docebit. stb.

Vannak istenes tartalmú feliratok is. Ilyenek pl.: *Spes mea in Deo est. — Auxilium meum a Domino. — Vigilate Deo confidentes. — Deo volente. — Dominus est fortitudo mea. — Verbum Domini manet in aeternum.* — Ez utóbbit egy 1561-ben öntött ágyún németül így találjuk: *Das Wort Gottes bleibet ewiglich, dis weist Christus.*

Egyes ágyúkon rá volt öntve vagy vésve az öntető család *devise* is. Így pl. alig van Rákóczi-ágyú, melyen rajt ne volna: *Non est volentis, neque currentis, sed miserentis Dei devis.* A Zrínyiek által öntetett ágyúkon a: *Sors bona, nihil aliud* devist olvassuk.

Vannak bőven olyan ágyúink, melyek feliratban megnevezik magukat első személyben, mondván, én vagyok a fecske, pacsirta, fülemile stb., X fejedelem öntetett engem, akit híven szolgálok. Ilyen feliratok főleg I. Rákóczi György ágyúin olvashatók. Ilyenek pl. a sárospataki várban 1642-ben összeírt ágyúkon található, melyeken ezek a feliratok részint prózában, részint versben olvashatók, mint pl.:

Ego sum philomela, nata domino meo spectabili ac magnifico Georgio Rákóczi de Felső-Vadász; cuius tabernaculo reo, hostes Deo me adjuvante terreo.

⁴³⁶ Történelmi Tár: 1879. évf. 155. l. — Szalári IV. könyv 12. rész. — Századok: 1870. évf. 416. l.: 1869. évf. 269—70. ll.

Egy rigó nevű ágyún ez az írás volt: *Ego sum merula, illustrissimi principis mei cura et sumptibus fusa Sarospatachini MDCXXXI.* — Egy sólyom nevű ágyún ez a felirat volt: *Ego sum falco, educatus a magnifico domino Georgio Rakoczi de Felső-Vadasz, nidum meum, quem in civitate Patak teneo, ab hoste ignis et ferri potentia velociter defendo, anno 1626.* — Egy másik sólyom nevű ágyún, melyet Bebek Ferenc öntetett, ezt az írást olvassuk: *Ego sum falco, nutrita a magnifico domino Francisco Bebek, ad quemcunque inimicorum missus fuero, illum frequentibus ictibus frango.* — *Magnificus Franciscus Bebek de (Pelse(c) anno 1551.* — Egy fecske nevű ágyún ez a felirat volt: *Ego sum hirundo, educata a magnifico domino meo Georgio Rákóczi de Felső-Vadasz, cui Deo ma adjuvante, contra omnes hostes fideliter servio.* stb.⁴³⁷

Szokás volt, főleg a mélyen vallásos Rákócziaknál, leginkább a zsoldárokból egy-egy jellemző sort az ágyúcsövekre rávésetni, amire számos példát tudunk idézni. Így:

Psal. 56. Tunc revertentur inimici mei retrorsum qua die clamabo, hoc scio Deum affore mihi.

Vagy: *Psal. 28. Iehova robur meum et scutum meum, cui confidente animo mea adiuvor.* — *Psal. 118. In Deo facimus strenue et ipse conculcabit hostes nostros.*

Egy veréb nevű ágyún: *Psalm. 102. Vigilari et factus sum sicut passer solitarius in tecto.* stb. Volt olyan ágyú is, amelyen nem a zsoldárokból vett vallásos felírás volt. Pl.: *Hi in currubus et in equis, nos autem in nomine Domini triumphabimus.*⁴³⁸

Az ágyúkon azonban nemesak feliratok, nemesak az ágyú nevének megfelelő ábrázolások, hanem címerek, arcképek, bibliai és egyéb jelenetek s más mindenféle ábrázolások is valának. Az ágyút öntető tulajdonos a nevén és méltóságain kívül rendszerint rávéseti vagy önteti az ágyúcsőre családi címerét is, amire rengeteg példát tudunk idézni. A Habsburgok ágyúin az íráson kívül ott látjuk a kétfejű sasos birodalmi címert, a Rákócziak címere „Urunk ő nagysága címere“, azokon az ágyúkon van, amelyek erdélyi fejedelemségük előtt készültek, a fejedelmi ágyúkon már „Urunk ő nagysága uraságban való címere“, vagy „Urunknak uraságában lévő címere rajta“, melyet a német összeírások „das Rakozische oder sibenbürgische Wappen“-nek neveznek. De nemesak fejedelmek, hanem magánosok, egyházi és világi

⁴³⁷ Történelmi Tár: 1879. évf. 156—160. II.

⁴³⁸ U. ott.

urak is használják címereiket ágyúik csövein. Így pl. Bélteki Drágffy Gáspár 1540-ben készült ágyújának csövén rajt van címere is. A XVI. század közepe táján a Besztercén készült ágyúkon rajt van a város címere. 1549-ben a trencsénmegyei szucsáni várban volt egy: „Bombarda cuprea mediocris, quam vocant tharazk, cum insigniis domini Podmanyczky“. 1563-ban Diósgyőrön vannak kisebb-nagyobb falkonéták, „cum insigniis Sigismundi Ballassae“, azután „cum insigniis Sebastiani Pemflinger“, 1568-ban a sümegi várban volt egy rézágyú főtisztelendő Bornemissza Pál és néhai főtisztelendő Kövesi (de Kewes) András címerével. 1587-ben a nyitrai várban is voltak Bornemissza Pál, továbbá a brandenburgi herceg címerével ellátott ágyúk.⁴³⁹ Találunk nálunk ágyúkat, amelyeken az osztrák Bakosok, a Balassák, a Bánffyok, a Báthoriak (Boldizsár, István, Zsigmond), a Batthyányok, a Bebekék, Békés Gáspár, Bethlen Gábor, a Berényiek, Boeckay István, Bosnyák Tamás, Büdi Mihály, Csáky László, a bélteki Drágffyok, a homonnai Drugethek, Dobó Ferenc, az Eszterházyok, a Fánesyok, Frangepán érsek, (Martinuzzi) Fráter György, Haller György, Lorántfi Zsuzsanna, Majláth István, Mihály vajda, a moldvai vajda, Oláh Miklós, az Osztracsiak, Patócsi Ferenc, Pemflinger Sebestyén, Perényi Péter és Zsigmond, Putnoky György, Serédy Benedek, Szapolyai János király, a Turzók, Török Bálint, a Tahyak, Verancsics, a Wesselényiek, a Zrínyiek; a külföldiek közül a Ditrichstein, Gonzaga, Hoffmann, Mansfeld, Montecuccoli, Steinville, Tieffenbach, Traun családok, a szász, a bajor választók, a salzburgi érsekség címere volt látható. A városok közül: Eperjes, Kassa, Lőcse, Szeben s a morvaországi (H) Radisch, a német Burgau címereit találjuk ágyúinkon, továbbá a XVII. században már Magyarország és Erdély címerét is és sok ismeretlen címet. Voltak olyan ágyúk is, amelyeken a címer pajzsa ki volt ugyan öntve, vagy vésve, de már a címer belevésésére nem volt idő, a pajzs üresen maradt. Egyes ágyúkon a címereket telamonok, *címertartók* tartják. Így pl. Rudolf egy 1578. évi ágyúján a kétfejű sasos címet két griff, egy másik ágyún a címet két angyal, Haller György 1617. évi ágyúján a címet két medve, Strasnitz János 1528. évi ágyúján „rechts und links 2 geharnischte Mäner mit Helleporten“ tartják a címet. Oláh Miklósnak

⁴³⁹ Archaeol. Közlem.: 1878. évf. 64. l. — Archiv des Vereins stb.: 1887. évf. 62. l. — Orsz. Levéltár: U. et C. 65/83; 76/14; 76/17; 77/13; 17; 14/39; 84/46; 79/29. — Tört. Tár: 1879. évf. 155. skk. ll.: 1881. évf. 757. l; 1902. évf. 453. l. — Ludovica Académia Közl.: 1888. évf. 616. skk. ll. — Hadtört. Közl.: 1915. évf. 417. skk. ll. — Archiv: Rákóczi. I. k. 92. l. — Századok: 1877. évf. 177. skk. ll.

a bécsi arzenálban ma is meglévő 1554. évi ágyúján „rechts und links ein gekrönter Löb“ tartja a címert.

1711-ben a munkácsi várban több olyan ágyú volt, amelyeken angyal- és gyermekfejek, illetve arcok (Engels-Köpf és Fratzen-Gesichter) valának láthatók. Voltak azután bibliai jelenetekkel, a klasszikus ókor históriáiból vett képekkel s más ábrázolásokkal díszített ágyúk. Így pl. egy 1561-ből való ágyún Judit és Holofernes históriája volt ábrázolva, amelyet az inventárium így ír le: „Auff den Bodenstuckh die Figur Judit mit auffhabenter Hauben, gleich einer Impfl, in der Haut haltent eine Blaten mit den Haupt Holoferni, worüber ein thopeltes spanisch Creutz stehet“. — Egy másik ágyún: „Vornen auff den langen Felt“,⁴⁴⁰ egy vízben úszó csuka képe volt látható. Rudolf király egy 1587. évi ágyúján: „Vornen auff den langen Felt ein geharnischer Man zu Pferd sitzent, so einen Fann in der rechten Handt halt“, tehát egy zászlót tartó páncélos lovas ember képe volt megörökítve. Igen érdekes s tüzérségtörténeti szempontból fontos lenne, ha megvolna Rudolf királynak az az 1586-ból való ágyúja, amelyen egy az ágyú mellett égő kanócos gyújtópálcával álló tüzérmester volt látható. („Vornen auff den langen Felt ein Stuck, wonbey der Bixenmeister sombt der Zintruten, mit prennenten Luntten stehet.“) II. Mátyás király egy 1612. évi ágyúján: „Vornen auff den langen Felt der Hercules, wie er mit einen Kolben den Trachen umbbringt“, azaz a sárkányt megölő Herkules képe volt látható. 1681-ben volt a bécsi arzenálban egy 30 fontos 1554-ben készült württembergi provinciájú ágyú, „darauff Jonas im Wallfisch“. Ugyanitt egy másik württembergi származású ágyún „des Herzogen Bildtniss“, azaz a herceg arcképe volt látható.⁴⁴¹

Díszítéseket azonban nemcsak az ágyúcső sima felületein, hanem egyéb részein is alkalmaztak. Tudjuk ugyanis, hogy már a XVI. században díszítették az ágyúcső nyílásának (Mündung) környékét. Így pl. Hradisch város Munkácsi levő 1546. évi ágyújának csőnyílása „mit einen Trachen-Kopf“, tehát sárkányfejvel volt díszítve. Szokás volt még az ágyúcsövön az ágyú öntetőjének rangját jelző jelvényeket is kivésni vagy kiönteni. Így pl. bíbornoki kalapot, vagy német választófejedelmeknél a fejedelmi kalapot (Cardinal-Hut, mit abhangenten Frantzen, Cur-Hut), amint azt pl. a Dietrichstein-ágyúkon látjuk. Oláh Miklós vagy Martinuzzi

⁴⁴⁰ Azaz a csőcsapoktól a csőszájig terjedő részen.

⁴⁴¹ Archaeolog. Közlem. 1878. évf. 65., 72., 73., 77., 78., 79., 80., 81. ll. — Badische Landesbibliothek: R. 95. sz. kézirat.

ágyúin viszont püspöksüvegeket (Pischhoff-Kappen, mit abhangenten Bäntern) látunk.⁴⁴²

Az ágyúcsövek emelésére, a kötél vagy lánc befűzésére szokás volt a csövek közepe táján *füleket* alkalmazni. („Die Dellvinen auff den Mitl-Punct“.)⁴⁴³ Mivel ezek a fülek rendszerint delfinekből voltak megkonstruálva, ezért főleg a németnyelvű források a füleket röviden delfineknek is nevezik. Eme ágyúfülekről az inventáriumok rendszerint csak akkor szoktak megemlékezni, ha azok töröttek voltak.⁴⁴⁴ Delfinekből alkalmazott ilyen fülek helyett találunk pl. medvékből formáltakat is. („Anstatt der Dellvinen: 2. Bären“.)⁴⁴⁵

Az ágyúcsőnek a csősapok (Schidzapfen) és delfinek mögötti része el egészen a csőfenéig (Boden) leginkább címerekkel volt díszítve, mert itt volt a cső külső felülete a legszélesebb, így tehát itt lehetett nagyobb szabású ábrákat leginkább alkalmazni. A cső végén lévő gyújtólukát (Zündloch) vagy annak közvetlen környékét néha szintén díszítéssel látják el. Így pl. egy 1528-ból való ágyún „vor den Zintloch eine thopelte Lillien“, egy 1545-ből való Bebek-féle ágyún pedig „vor den eingeschraufften Zintloch 3 gefligelte Engels-Köpff“ volt látható. Egy 1531-ből való ágyún „umb das Zintloch eine Jungfrau“ volt reá mívelve.⁴⁴⁶

Ami végül a cső fenekét illeti, erre vagy oroslánfej, vagy szőlőfürt (Trauben), vagy makk (Aichl), vagy emberfej („am Pulver Sackch Poden ein Kopf“), azután gyermekarc („an Boden ein grosszer Fratzen Gesicht“) volt reá formálva, ha csak a csőfenék nem volt ovális („ovaler Boden“).⁴⁴⁷ A csőfenéken lévő oroslánfej szájában néha karika is volt alkalmazva, amelybe a vontatások alkalmával az ágyúvontatókötelet, vagy láncot behelyezték.

Mint a középkorban, úgy az újkorban is voltak pompázó, arany-ezüsttel díszített ágyúk. Így pl. 1681-ben a bécsi arzenálban volt egy ötlatos ólomgolyókat lövő „sauber ausgemacht Stukhl mit dem absehen und silber vergolten Fliegl, in seinem sauber beschlagenen Gefäsz auf Rödern“ stb.⁴⁴⁸

Ami az ágyúcső felületét illeti, azon a lafettára helyezéshoz és a cső le-felmozgatásához való *csapokat* (Schidzapfen)

⁴⁴² Archaeolog. Közlem.: 1878. évf. 81. l.; 72., 73., 75—77., 80. ll.

⁴⁴³ Ugyanott.

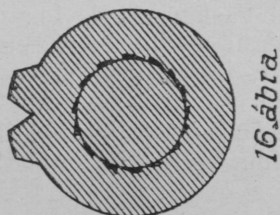
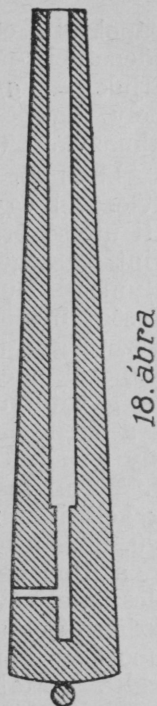
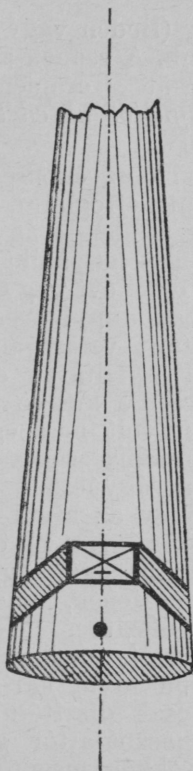
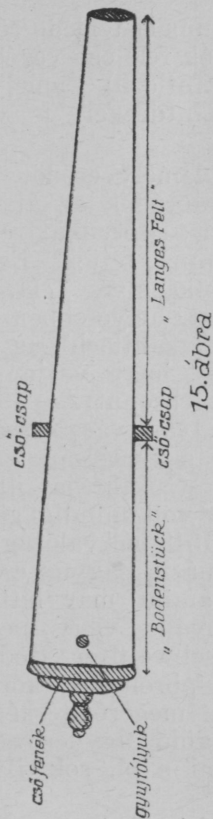
⁴⁴⁴ Történelmi Tár: 1879. évf. 168. l. — 1685. márc. 30. Boldogkővár inventáriuma: „Harmadik vas tarack, melynek *füle* rozsz, eltörött, nov. 1. — Orsz. Levéltár: U. et C. 79/18.

⁴⁴⁵ Archaeolog. Közlemények: 1878. évf. 73. l.

⁴⁴⁶ Ugyanott: 73. és 81. ll.

⁴⁴⁷ Történelmi Tár: 1902. évf. 455. l. — Archaeolog. Közlem.: 1878. évf. 76., 77., 81. ll.

⁴⁴⁸ Badische Landesbibliothek: R. 95.

től a cső szájáig (Mundt, Mündung, orificium) terjedő cső-részt a németnyelvű forrásaink „Langes Felt”-nek, viszont találunk, amelyek körülbelül a cső közepe táján voltak, egy-vonalban a cső esetleges emelésére vagy mozgatására szolgáló fülekkel vagy delfinekkal.⁴⁴⁹ A csapoktól vagy delfinek-

⁴⁴⁹ Történelmi Tár: 1879. évf. 168. l. — Orsz. Levéltár: U. et C. 79/18.

a csapoktól a csőfenéig (Boden vagy Kammer) terjedő részt „Bodenstuck“-nak nevezik. A csőnek a fenék felé eső végében találjuk a *gyujtólyuk*-at (foramen, Zintloch), amelyen némely ágyúcsövön *gyujtólyukfedél* (Zintdeckel) is volt alkalmazva.⁴⁵⁰ (15. ábra.)

Abban az esetben, ha az ellenség valamely erődöt felszerelésével együtt tudott elfoglalni, a várvédők az átadás-előtti utolsó órákban az átadandó ágyú gyujtólyukát rendszerint beszegezték és így használhatatlanná tették. Ezért találunk pl. Buda vára 1686. évi vagy Munkács vár 1711. évi tüzérségi inventáriumában annyi becsavart, helyesebben beszegezett gyujtólyukú (mit verschraufften Zintloch) ágyút. Ugyancsak megmondják a leltárak azt is, hogy vajjon az ágyú gyujtólyukja nincsen-e kiégve (ausgebrennt).⁴⁵¹ 1564-ben a trencsényi várban volt már egy olyan vasszerszám, amely az ágyú gyujtólyukába szegezett vas kivájására szolgált.⁴⁵² Ami már most az ágyúcső külső strukturáját illeti, meg kell jegyeznünk, hogy az kívül nem volt mindig gömbölyű, hanem néha sokszögű. Így pl. egy 1548-ból való ágyúnak a Bodenstuckh-ja tízszögű, egy másik ágyú csőve nyolcszögletű volt. A csőfenék, amely amint már láttuk, oroslánfejjel stb. volt díszítve, néha ovális vagy pedig domborúan kanyarodó volt (ovaler, geschweiffter Bodenstuckh). Voltak a csövön kívül karikák, arbronsok, korongok (Reiff, Ring) nemcsak díszítésül, de megerősítésként is alkalmazva. A sok használatból gyengülő ágyúcsöveket szokás volt vasabroncsokkal megerősíteni s pl. sok ilyen ágyút találunk 1686-ban a budai várban.⁴⁵³

Az ágyúcső fenekén, különösen vaságyúcsöveknél vontatási célokra szolgáló vaskarikát és fogantyút (Metall-Grüff) is alkalmaztak,⁴⁵⁴ végül pedig az ágyú csövén, rendszerint a gyujtólyuk mögött, irányzólegyet vagy bevágást is találunk (16. és 17. ábra).

Ami az ágyúcső *belsejét* (cannalis) illeti, az ebben a korban is inkább sima volt, s ha öntési vagy kiégés folytán

⁴⁵⁰ Történelmi Tár: 1902. évf. 455. l.; 1636-ban Végles várában volt egy tarack, melynek „az giuitó liukan való fedele nincsen.“ U. et C. 90/15.

⁴⁵¹ Archaeologiai Közlem.: 1878. évf. 50., 51., 55., 63., 76., 81. ll. „mit ausgebranten Zintloch“, „so in Zintloch sehr ausgebranth“.

⁴⁵² Ferreum instrumentum ad excavandum ferrum, quo foramina incensoria bombardarum clauderentur. U. et C. 96/5.

⁴⁵³ Archaeologiai Közlemények: 1878. évf. 50., 51., 53., 71., 76., 77., 78., 81. ll.

⁴⁵⁴ Ugyanott: 71. lap. — Budapesti Egyetemi Kvtár: Litt. Orig. 410. szám: „Ágyu reovíd. az végén vaskarika“.

keletkezett hiba volt benne, ezt a források rendszerint kiemelik, mondván, hogy a cső kiégett („Metallen sehr auszubrennte Haubitzen zum umbgiessen“), vagy pedig a cső, annak szája „grubig“, „schadhafftig und aufgerissen“, „Gruben in der Mündung zu sehen“, a cső „ist inventig voller Gruben“, azaz a cső gödrös, ripacsos (varapotyos).⁴⁵⁵

Az ágyúcső belseje, amint már tudjuk, nem volt mindennél szabályosan egyforma nagyságú nyílás, mert a por-kamra rendszerint szűkebb volt (quod eo loci sit angustior), mint a golyó befogadására szolgáló csőrész. A szűkebb por-kamrájú ágyúcsövet németnyelvű forrásaink „zugespitzte Kammer“-rel ellátottnak nevezik.⁴⁵⁶ A „zugespitzte Kammer“-rel ellátott ágyúcső keresztmetszetét a 18. ábra mutatja.

Elben a korszakban az ágyúk túlnyomó többsége elől-töltő s így a csőfenék teljesen zárt volt. A bécsi arzenál-ról 1681-ben felvett inventárium ezért emeli ki mint érdekes újdonságot azt az egyetlen háromfontos ágyút „mit einem Kheil, so von hinten geladen wird, nach Prinz Roberts Invention“. Olyasféle ékzárás ágyú lehetett tehát ez a Róbert herceg találmánya, mint amilyen az 1875. M. hátultöltő osztrák-magyar tábori ágyú volt.⁴⁵⁷

Dr. Iványi Béla.

⁴⁵⁵ Orsz. Levéltár: Lymbus II. sorozat 15. b. esomó, Szendrővár leltára. — Történelmi Tár: 1902. évf. 453—5. ll. — Archaeologiai Közlem.: 1878. évf. 61., 80. ll.

⁴⁵⁶ Archaeol. Közlem. 1878. évf. 71., 72., 73., 74., 75., 77. ll. — Orsz. Levéltár: U. et C. 75/43. „Quae quidem bombardae cum non aequaliter sit terebrata, tam in ipso cannali. quam qua pulvis incenditur“.

⁴⁵⁷ Badische Landesbibliothek: R. 95. — Verschlussos ágyú képe látható Ufano de Bry művének 7. lapján.